माझ्यासमोरची श्रीधर तिळवेची कविता

श्रीधर तिळवेची कविता माझ्यासमोर उभी असते. म्हणजे त्याने एका विशिष्ट कालखंडात लिहीलेल्या काही कविता माझ्यासमोर असतात. खरे तर त्याची संपूर्ण कविता अजून लिहून संपलेली नाही (अशी आशा आहे). वाघाचे पट्टे बघून वाघ कळतोच की, संपूर्ण वाघाचे निकट दर्शन होण्याची वाट बघायचे कारण नाही. पण वाघ थोडासा जरी दिसला तरी संपूर्ण बघण्याची उत्कंठा लागते. धोकाही असतोच. मात्र वाघ दिसणंही आजकाल दुर्मिळच. बरे जंगलासमोर आपण येतो ते काही झोपेत चालत अचानक जाळीसमोर येत नाही. तसेच श्रीधरची कविता माझ्यासमोर अचानक आलेली नसते.

हा एक अनेकदा चर्चेत आलेला कवि असतो. कवितेसाठी आणि समीक्षेसाठी हा माहिती असतो. प्रस्थापित प्रकाशनसंस्थेने स्वीकारलेला कवि. तरीही समांतर, लघु, (अ)नियतकालीकातून धीटपणे, थेटपणे आलेला कवि. अनेक समांतर कवीचा कवितेच्या सादरीकरणाला विरोध असतो, याने मात्र कवितेच्या अभिवाचनाचे, सादरीकरणाचे कार्यक्रम केलेले. आपल्याबरोबर इतर कवि घेऊन कार्यक्रम केलेले असतात. आपल्या कवितेबरोबर इतर कविंच्याही कविता सादर केलेल्या.

यानेच एक चक्रव्यूह निर्माण केलेला असतो. याने कविता केलेल्या असतात. समीक्षा केलेली असते. एवढेच नव्हे याने स्वतःचा वेगळा समीक्षाव्यूह निर्माण केलेला असतो. त्यामुळे अनेक श्रेष्ठ, कनिष्ठ, अनिष्ट लेखनकर्मींमध्ये अस्वस्थता निर्माण केलेली असते. तो स्वतःच्या आणि इतरांच्या कवितांकडे, किंवा वाङ्मयाकडे स्वतः स्थापित केलेल्या समीक्षादृष्टीने बघून लिहीत असतो. त्यामुळे त्याच्या कवितेबद्दल लिहीणे, चिकीत्सा करणे, टीका करणे, समीक्षा करणे याच्या जबाबदारीतून अन्य लेखनकर्मीनी स्वतःला नैतिकदृष्ट्या मोकळे केलेले असते.

त्यामुळे सलील वाघ वगळता कोणीही त्याच्या कवितेबद्दल विस्ताराने लिहीलेले नसते. मात्र शेरेबाजीत त्याचे नाव येते. त्याचे नाव वगळणेही सोयीचे नसते. तसा हा दुर्लक्षिण्याजोगा कविच नाही. याच्या स्वतःच्या समीक्षालेखनाची दिशा जेव्हा स्वतःच्या कवितेकडे वळते तेव्हा स्वतःच्या कवितेची बलस्थाने मांडताना हा मुळीच संकोचत नाही. खोटा विनयही दाखवित नाही. एक कवि दुसऱ्याच्या कवितेचे तोंड भरून (पण तोंडदेखले नव्हे) कौतुक करताना अभावानेच दिसत असताना हा इतरांचे कौतुक करताना दिसतो. त्याच ममत्वाने किंवा निर्ममपणे आपल्या कवितेची बलस्थाने आपल्या समीक्षेत मांडताना दिसतो. यातून काहीना असेही जाणवते, की श्रीधरने स्वतःच्या कवितेची स्वतःच स्तुती केली नसती तर आपण त्याचे श्रेष्ठत्व (थोडेसेतरी) मान्य केलेच असते की. जणुकाय एखाद्या कवीची समीक्षा किंवा स्तुती एकानेच किंवा एकदाच करायची असते.

याची कविता समोर उभी असते तेव्हा एका महापाषाणासमोर उभे असल्याची जाणीव होते. त्यातून हातोड्याने जोरकसपणे छिन्नीवर घाव घातलेले असतात. काळजीपूर्वक निवडलेल्या विषयावर बेदरकारपणे छिन्नी-हातोडा चालवताना पडलेल्या शब्दांच्या कपच्या इकडे तिकडे उडालेल्या दिसत असतात. एकाच महापाषाणात अनेक विषयावर शिल्पसमूह असतात. एकाच विषयात दुसरा विषय सुखेनैव घुसलेला असतो. शैली, शब्द इतक्या विविधतेने येतात आणि अनपेक्षितपणे येतात, की भाकित करणे कठीण व्हावे. यात तो अनेक संकेत झुगारताना-स्वीकारताना दिसतो. हळुवारपणे चुंबन घेतो आहे असे जेव्हा वाटते, त्याच्या दुसऱ्याच शब्दात कानाखाली काढल्याचे आवाज येतात.

एकाच कवितेत तो कॅशियस क्लेपासून ते मराठी कविंपर्यंत सगळ्यांचे संदर्भ आणतो. ज्ञानेश्वरांपासून डहाक्यांपर्यंतचे कवि आणतो, त्यांच्या नावात श्लेष करतो, कधी त्यांच्यात्यांच्या शैलीचे शब्दकळेचे दर्शन घडवतो, तेव्हा तो त्या त्या कविच्या कवितेचा प्रभाव नसतो, तर त्या कविच्या शब्दांचा पोत वापरून हा वेगळेच कोलाज करतो.

बरेचदा एक सामान्य माणूस त्याच्या केंद्रस्थानी आहे. कधी तो बलुतेदारीच्या दिवसातला आहे, तर कधी विचारसरणीच्या युध्दातला, तर कधी शीतयुध्दकालीन आहे. कधी आदिम काळातला आहे. त्याच्याबद्दल कणव आहे. ज्या कवितेत तो सोविएतच्या विघटनाबद्दल बोलतो, त्यातच तो अत्यंत वैयक्तिक आयुष्याबद्दल बोलतो. पुड्या बांधणाऱ्या बापाला एकेकाळी मुंबईत स्वतःचे कामगार होणे आठवते. तर एका अत्यंत वैयक्तिक प्रेमकवितेत मराठी कन्नड भाषा-सीमावाद लिलया येतो. प्रेम व्यक्त होतं तेही रांगडेपणाने. तर कधी साहिर लुधियानवीची दाट छाया असणारी चंद्राची तुलना कवीचे विधान पिढीभर मागे नेते.

याच्या कवितेतला मी हा कधी शेतकरी असतो, कधी अत्यंतिक कवि असतो, तर कधी कविता न लिहीता भाषाच उतरवणारा असतो. कधी पर्यावरणाच्या बाजूने बोलणारा जीव जो माणूस असल्याचा अपराधगंड मानवजातीवर लादतो. कधी हा मृत्यूंजय नायक असतो. कधी एखाद्या शहरातून विस्थापित होणारा असतो. पण वेगवेगळ्या हिंदी सिनेमाचा लार्जर दॅन लाईफ नायक कोणत्याही रुपात दिसला तरी तो हिरो असतो. जसे बच्चनच्या सिनेमात तो कुली, स्मगलर, इन्स्पेक्टर वेटर कोणाचीही भूमिका करीत असला तरी तो बच्चन असतो. (मात्र नसीरुद्दीन शाह काही सिनेमात

नसीर नसून आंधळा, पारशी, क्रिकेटियर, असा कोणी तरी असतो) तसा या कवितेचा मी हा एक सुपर-मी असतो, तो कोणत्याही वेषात वेगळा ओळखू येतो.

याच्या कवितेत ग्रीक किंवा अभारतीय मिथकथा आधुनिक काळात अवतरते, तर टॉलस्टॉयची नीतीकथाही कवितेत अवतरते. तर कधी अतिवास्तवात हा संचार करतो. शब्द मरण पावतो, कधी भाषा मरण पावते, जेव्हा बालपणीचा कुत्रा मरतो तेव्हा तर बालपणच सरते. कवि असताना सामाजिक बांधिलकी जशी दिसते, तशी कवि म्हणून जातीमुक्त होतानाही दिसतो.

कधी कधी एकाच कल्पनेची आवर्तने होताना वेगवेगळ्या दिशेने कविता जाते. झेरॉक्स (खरे तर फोटोकॉपी) होण्याच्या प्रक्रियेची दोन वेगळ्या कविता वेगवेगळी विधाने करतात. कोल्हापुराला गुडबाय करतानाच्या वेगवेगळ्या कविता असतात. तर कधी एकाच कवितेत दोन पीळ दिसतात. एक विशिष्ट कविता, जी कवितेच्या निवेदकाचे आत्मचरित्र असते. त्या कवितेत एक साधारण कविता आवर्तनातून येते, ती एक गाव सोडतानाची असते. ती कोल्हापूर सूटतानाची नसते, ती कविची नव्हे तर एका साधारण माणसाची गाव सुटतानाची असते. आणि अचानक त्या कवितेत सुपर-मी डोकावतो, नव्हे घुसतो, आणि तो स्वतःच्या पुनरागमनाचे भाकित करतो.

कधी कधी तो एखाद्या वाक्याचं किंवा शब्दांचे आवर्तन करताना दिसतो. .... कवि झालो, शब्द जो,...., माणसाला.... किती जागा हवी. या आवर्तनातून कधी आपण परत त्याच जागेवर येतो. जणू एकाच जागेवर फुगडी घातल्यावर पायाने खूप चाललो असलो तरी आपण एकाच जागेवर असतो. दमछाक झालेली असते, पण समोरचे दृष्य बदललेलेच नसते. कधी एखाद्या लाटेवर वर खाली व्हावे तशी अनेक आवर्तने करून झाल्यावर आपण थोडेसेच सरकलेलो असतो.

आणि मग आपण पुन्हा श्रीधर तिळवेच्या कवितेसमोर असतो. आपल्यासमोर गेल्या तीस चाळीस वर्षाचा काळ असतो. राजकिय सामाजिक संदर्भ असतात. आपल्यासमोर कोल्हापूर असो किंवा नाशीक, आपल्यासमोर चळवळी असोत अथवा उठपटांग फॅशनच्या लाटा असोत, मराठी भाषाविश्वात गेल्या चाळीसेक वर्षात जे झालंय, जे होतय त्यापेक्षा त्याची कविता वेगळी नसते. आता तर आपण मराठी नाही शिकलो, तरी महाराष्ट्रात चालतंय. मराठी नाही वाचलं तरी चालतंय. कविता नाही वाचली तरी चालते. एका बाजूला खाद्य पिकवणारे शेतकरी जगण्याच्या खुंटाभोवती अगतिकपणे आत्महत्या करतायत. दुसऱ्या बाजूला शेतजमिनी वाढत्या महानगरांसाठी मोडीत निघून ते जमिन मालक तात्पुरते मालामाल होताना दिसतात. परभाषेतल्या परकिय ॲक्सेंट आत्मसात करुन कान भाड्याने देताना स्वतःची भाषा, स्वतःचे तारुण्य वाया जाते. अशात कविता आपल्याला वाचवेल असा भरवसा वाटेनासा झालाय.

अशात सुपरआत्मविश्वासात श्रीधरच्या कवितेतला सुपर-मी दिसू लागतो. पण जसजसे रंग उडत जातात, तेव्हा काळेपांढरे रंगच उरतात. कृष्णधवल सिनेमाच्या काळात आपल्याकडचे हिंदी सिनेमाचे नायक, नायिका ट्रॅजीडी किंग-क्वीन होत असत. वो सुबह कभी तो आयेगी असा भाबडा का होईना आशावाद विझत असतो. वैराण परवश जिंदगीत स्वप्न विकणारा काळ दिसत नसतो. तसा श्रीधरचा सुपर-मी एकटा पडताना दिसतो. तेव्हा प्रश्न पडतो, की हा काळ चुकवून आधीच जन्माला आलाय का काय. श्रीधरच्या कवितेतला आधुनिकोत्तर जगातला सुपर-मी बघताना वाटते की हा काळाच्या पुढचा आहे का.

त्यामुळेच असेल कदाचित या कवितेवर लिहीले तर या काळातील, काळाच्या पुढील आणि मागिल कवितेची तपासणी आपोआपच करता येईल. ज्या तडफेने आणि असोशीने या कविता लिहील्या जातात ते बघता, हद्दीचा वाद न घालता, भाषेचा एफआयआर दाखल करण्याची कवीची धडपड लक्षात येते. कथा, कादंबऱ्या, निबंध यांच्यात उतरलेली कथने हळुहळू कालबाह्य ठरु लागतात. संदर्भविहीन होतात. मात्र कवितेतेले शिल्प मोडतोड होऊन का होईना, शिल्लक राहाते.

यामुळे श्रीधरच्या कवितेतला बहुआयामी महापाषाण जसाच्या तसा बघून ठेवणे मराठीतील जिवंत वाचक, समीक्षकांनी बघून ठेवणे गरजेचे वाटते. कुणी सांगावे, कदाचित त्याच्या काही कवितांची मोडतोड होऊन कोणी त्याचा सुटा सुटा अभ्यास करेल. एक दिवस हा नमुना म्युझियममध्ये दाखल झालेला असेल. तेव्हा त्यातल्या सुटलेल्या संदर्भातून आपल्या भाषेचा अंदाज करणे कठीण जाईल. याहून पुढचा धोका म्हणजे, श्रीधरच्या बेदरकारपणामुळे काव्यविषय आणि अकाव्यविषय त्याच्या कवितेत येत असतात. दुर्बोधतेचा, अमूर्ततेचा आधार घेऊन एखाद्या वेळेस कविने इतस्ततः टाकून दिलेल्या कपच्याच शिल्प म्हणून पुढे येतील, आणि त्याचे इतरेजन अनुकरण करतील.

एक स्वार्थी विचार डोक्यात येतो, की जर हा महापाषाण दुर्लक्षित राहिला, तर अल्पाक्षरातून, कमी प्रमाणात कोरलेल्या अक्षरशिल्पांचे काय होईल. याने विषयाचे, शब्दांचे, मांडणीचे जे प्रयोग केले आहेत, त्यातून तत्कालीन मराठी

भाषेच्या मर्यादाही दिसून येतात. यावर मात करण्यातून मराठी भाषा आणि अभिव्यक्ती संपन्न होऊ शकेल. याच्या कवितेतले काही अमराठी शब्द, वाक्याची धाटणी, किंवा यमके प्रास यांच्या मुळाशी तातडीने व्यक्त होण्याची गरज जाणवते. शुध्द मराठीचा आग्रह धरून त्याला जे म्हणायचे आहे ते उमटणारही नाही. पण या भाषेतून शब्दांचे संकरण (हायब्रीड) होत नाही. याच्या आणि अशा इतर कविंच्या प्रयत्नातूनच मराठीच्या कातळात कविता कोरण्याचे तंत्र विकसित होईल. पण त्यासाठी याची आणि इतर कविंची कविता वाचकापर्यंत पोहोचली पाहिजे. त्याची तपासणी झाली पाहिजे.

कोणत्याही कवितेकडे बघण्याचे काही रूढ रस्ते असतात. म्हणजे एकेका शब्दाचा, ओळीचा अर्थ शोधत कवितेकडे जायचे. हा एक मार्ग. वाङ्मयाच्या अभ्यासाचा अकादेमीक मार्ग हा अजून एक रस्ता. विविध समीक्षकांच्या दृष्टीने बघणे हा अजून एक प्रकार. त्या कविनेच काही समीक्षेचा दृष्टिकोन लिहून ठेवला असला किंवा स्वतःच्या कवितेबद्दल लिहून ठेवले असले तर त्याची अशी एक भूमिका आपल्यासमोर असते. त्यादृष्टिने एक बरे आहे, की या कविने लिहीलेली समीक्षा उपलब्ध आहे. त्यामुळे श्रीधर तिळवे हा वाचक, वाङ्मयव्यूहाकडे कोणत्या नजरेने, कोणत्या निकषावर बघतो ते समजून घेता येते. त्याच नजरेतून त्याची कविता त्याच्याच निकषांवर कोठे उभी राहाते हे ही बघता येते. स्वतःच्या स्वतंत्र दृष्टिनेसुध्दा या कवितेची तपासणी करता येईल. (मर्ढेकरांनी त्यांच्या स्वतःच्या काही कवितांबद्दल न्यायालयात केलेले निरूपण आणि इतरानी वेगवेगळ्या मार्गाने समीक्षेचा प्रयत्न करूनही म.वा.धोंड यानी केलेली स्वतंत्रपणे केलेली तपासणी हे त्याचे ठळक उदाहरण) त्यासाठी पहिली पायरी म्हणजे कोणत्याही कवितेचे वाचन होऊन, दखल घेतली पाहिजे.

नाहीतर छोट्या जाहिराती, सुभाषिते, चांगल्या जिंगल्सच्या चालीवरची शब्दांची पट्टी हीच कविता म्हणून मान्यता पावेल. शब्दांची जिम लावून शब्दसौष्ठव वाढवून सुजवलेली कविता हीच सजवलेली कविता म्हणून मान्यता पावेल. अज्ञातातील साहित्यिकांच्या नेटवरच्या विचारातून अनुकरण करून नवीन साहित्य लिहीण्याच्या नवीन फॅशनमधून आपण लिहू लागू. मराठीच्या एक दशांशही भाषिक सामाजिक अवकाश नसलेल्या विदेशी भाषेतील अभिव्यक्तीची भ्रष्ट नक्कल बोकाळेल. प्रयोगशरण कंपूबाज करियरिस्ट शब्दजुळारी त्यालाही मान्यता देतील.

असे झाले तर ते आपल्याच पायावर धोंडा पाडून घेण्यासारखे आहे. मात्र धोंडा पायावर पाडून घ्यायचा, का त्याला शेंदूर लावायचा, का त्यातून अवांछित शब्दांच्या कपच्या टाकून आपले असे शिल्प घडवायचे ही ज्याची त्याची निवड आहे. लिहीत लिहीत मी मराठी भाषेच्या महापाषाणासमोर येऊन उभा ठाकलो आहे. मी तर श्रीधरच्या तिळवेच्या कवितेसमोर उभा होतो.

जयंत मो. गाडगीळ
चलभाष ९८५०८१२९८५
अचलभाष (०२०) २४२३२४०१
एम्-४, २७३, महाराष्ट्र हौ.बोर्ड कॉलनी,
लक्ष्मीनगर, पर्वती, पुणे, ४११००९